

o nekim pitanjima marksizma*

vladimir bakarić (1912-1983)

Naša nas je praksa, praksa nas marksista i komunista, žestoko vraćala na veće poučavanje Marxa nego bilo kojeg stvaraoca u okviru marksističke misli, više nego i na klasične kao što su Engels i Lenjin. Bilo nam je to često prigovorenog. Moglo bi se, zaista, i postaviti pitanje, zašto više obraćamo pažnju njemu nego, na primer, Lenjinu koji je ipak živio u ovom stoljeću, koji je otkrio nove zakone kretanja svoga doba, i koji je vodio uspešnu proletersku revoluciju. Naš odgovor mora biti jasan.

Dopustite da u odgovoru na ovo pitanje podem s pozicije naših sadašnjih preokupacija.

Napravili smo nov Ustav i upravo sada diskutiramo o Nacrtu zakona o udruženom radu. Najbitniji se dio tog zakona nalazi u koncepciji dohotka. Nismo baš brzo došli do te koncepcije niti smo je brzo usvojili. Morala je i ona proći svoj razvojni put, i to ne samo u teoriji nego i u društvenoj praksi. Ako bismo analizirali taj njen razvojni put, mogli bismo odmah konstatirati da smo – barem koncepciju, ako ne i društvene odnose koji nas u njoj vode – mogli mnogo brže razviti da smo bolje poznivali Marxovu ekonomsku teoriju ili – da budem konkretniji – njegov *Kapital* i razvoj njegovog istraživanja dok je mogao to djelo zaokružiti.

Ne mislim ovđe tvrditi da je Marxova teorija kod nas nepoznata. Ona se predaje na univerzitetima i u školama, te je u nekom obliku dostupna svakomu. Dodajmo još i da je diskusija oko prijedloga teksta zakona tekla prično gлатко, da su u njoj sudjelovali vrlo široki krugovi stručnjaka, ne samo s područja političke ekonomije, i da se tu relativno lako postizalo jedinstveno gledanje na konkretnе probleme. To bi, možda, govorilo protiv teza koju sam početno iznio. Moja se primjedba ne bi odnosila na predavanja i upoznavanja Marxovih tekstova, već na to da iz toga nije izlazilo „rukovođstvo za akciju“, da to znanje nije davalo konkretnog materijala za promjene koje u društveno-ekonomskom sistemu treba provoditi. Nedostajao je aktivni moment. Vratiti ću se na to.

Svi nama koji smo, na ovaj ili onaj način, nekako sudjelovali u izradi koncepcije Nacrtu zakona o udruženom radu bila je polazna točka više vezana za životnu praksu i opću tendenciju prenošenja potpune odgovornosti za život društva na radničku klasu i stvorene mogućnosti takvog ponašanja, nego Marxova analiza, recimo, takve kategorije kao što je dohodak.

Da budem jasniji.

Još je Ricardo utvrdio da u kapitalističkom društvu samo rad stvara vrijednost a da se proizvod društva dijeli među tri velike klase toga društva, tj. među radnike, kapitaliste i zemljovlasnike. Položio je i osnovicu naučnog razumijevanja klasne podjele.

Mi smo, u našoj praksi, bili više prihvatali tu tezu nego ono što je Marx iz nje izveo, tj. otrilike smo zaključili – slično mnogim socijalistima utopistima – ovo: ako samo rad stvara vrijednost, onda i proizvod, odnosno njegova vrijednost pripada radniku, i to manje-više neposredno u njegovoj radnoj organizaciji. I tu je naše razmišljanje stalo. Proširena reprodukcija i podmirivanje drugih potreba ide putem sporazuma ili državne i slične odluke.

Život se nije mirio s tom koncepcijom i onda smo morali unositi ispravke, i to ispravke na osnovi nekih moralnih principa (na primjer, da veći doprinos za razvoj društva treba da bude onaj koji ima veće prihode i slično).

Vraćali smo se na ono što smo naučili u prvoj knjizi *Kapitala*, ili – točnije – na ono kako smo shvatili tu prvu knjigu, zapravo njenu prvu glavu.

To nam je shvaćanje sprječilo da vidimo kako je kategorija dohotka kategorija raspodjele, a ne stvaranja vrijednosti, da te dvije stvari nisu u neposrednoj vezi. Smjer razmišljanja išao nam je, zatim, putem raspredanja pravila i zakona tzv. definitivne raspodjele, odnosno potrošnje. Izostavljen je iz razmišljanja problem pretvaranja dohotka u društvena sredstva. Zakonitost tog procesa svodena je ili na moralnu obavezu, ili na proizvodnju odluka primaoca dohotka, ili na neku drugu odluku izvana. Nije ju donosio proizvođač kao proizvođač, nego kao potrošač ili kao građanin. Time je bila ostvrena mogućnost da se dohodak ne ujedinjuje, nego da mu dio prisvaja klasa koja bi rukovodila razvojem društva.

I društvena su sredstva u tom našem prvom razmišljanju tretirana na način »prve glave *Kapitala*«. Radnik radi na njima pa prodaje svoje proizvode – to je otrilike teza koja je implicite sadržana u tom razmišljanju. Zabavljeno je da to u kapitalizmu već nije tako. Da bi proizvodio, radnik mora imati sredstva – i sredstva proizvodnje i sredstva za održavanje života. Društvena su sredstva tretirana na način kao što su svojedobno bila tretirana sredstva u vlasništvu proizvođača robe. U kapitalizmu su ta sredstva bila vlasništvo kapitalističke klase. I životni fond zajedničke klase postoji u obliku varijabilnog kapitala. Radnik je trošio već proizvedenu robu, a ne onu koju proizvodi.

Situacija u sistemu dohotka ima neke sličnosti. Radnik ostvaruje i prisvaja dohodak na osnovu svoga rada, ali ga prisvaja iz postojećeg fonda bogatstva, koje je u društvenom vlasništvu. Kod toga ostvaruje dohodak kao elemenat raspodjele ne samo kao potrošač, tj. ne samo kao lični dohodak, nego i kao proizvođač, odnosno uzima iz društvenog bogatstva i ona sredstva koja će služiti kao proizvodna sredstva /u proširenoj reprodukciji/ i tako ostati društveno vlasništvo, a kojima on raspolaže upravo zato što ima takvu društvenu obavezu.

Nije mi ovđe svrha da razglabam teoriju dohotka. Ni Marxovu, a ni našu konkretnu primjenu. Spomenuo sam je da bih upozorio na nedostatke u teorijskoj obradi tog problema kao neposrednom praktičnom zadatku. Tih me nekoliko riječi o tom problemu vraća na »prvu glavu *Kapitala*« i probleme oko nje, odnosno na osnovno pitanje – zašto k Marxu.

Nismo zoabšli Lenjina. U općoj teoriji mogli bismo navesti dva njegova velika otkrića – govoreći, naravno, samo o ekonomskom području. To su problemi razvoja kapitalizma u zaostalim zemljama, tretirani u *Razvitku kapitalizma u Rusiji*, pa zatim u *Agrarnom programu iz 1905-1907 itd.*, te u nizu drugih radova. Izostavljajući radove koji se odnose na izgradnju socijalizma, jer su suviše vezani za sovjetske prilike, a ono što je izvan toga ne bih mogao ovako na brzinu obraditi.

K Marxu smo se »vratili« jer nam je trebalo nešto fundamentalno. Nije nam trebala teorija klasa i klasne borbe, nego kako izići iz jedne strukture društva u drugu.

Imamo robinu proizvodnju, imamo novac, banke i slično, a bez kapitalističke klase. Moramo odgovoriti na pitanje kako dugo mogu takvi oblici ekonomskih odnosa ostati i zašto. Da bismo to istražili, treba se držati one Marxove upute / iz *Kapitala* / i gdje, duduše, govori o religiji, ali kao metod važi i za naše kategorije.

»Doista je mnogo lakše putem analize naći zemaljsku jezgru religioznih himera nego obrnuti iz datih određenih stvarnih životnih prilika izvesti njihove divinizirane oblike /verhimmelten Formen/. A ovaj poslednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod.« /

Ili, to isto, primijenjeno na političku ekonomiju / iz *Bijede filozofije* /:

»Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podjelu rada, kredit, novac itd. kao stalne, nepromjenjive, vječite kategorije. . .

Ekonomisti nam objašnjavaju kako se proizvodi pod ovim datim odnosima, ali oni nam ne objašnjavaju kako se proizvode sami ovi odnosi, tj. historijsko kretanje koje ih rada.« /

Poznato je da je, na primjer, vrijednost odnos među ljudima, društveni odnos, koji ima oblik odnosa među stvarima. Stoga nam nije dovoljno to konstatirati, nego treba znati i zašto je društveni odnos prema ljudima dobio oblik odnosa među stvarima, a onda dozнати i puteve promjene, odnosno napretka.

U odgovoru na prvo pitanje vrlo smo brzo na »prvoj glavi« prve knjige *Kapitala*. Tu glavu nije razumio niti Lassalle niti Kautsky u Marxovo vrijeme, a Lenjin čitajući Hegela (1914. godine) primjećuje uz njegovu »logiku«:

»Ne može se potpuno shvatiti Marxov *Kapital*, i posebno I. glava u njemu, ako se ne prostudira i ne shvati cijela Hegelova, Logika!. Dakle, nitko od marksista nije shvatio Marxu još pola stoljeća poslije njega.« /

Danas možda ne bismo moralni dati tako strogu ocjenu razumijevanja Marx sa strane marksista kao što ju je bio dao Lenjin. Čini se da je i razumijevanje i poznavanje znatno napredovalo i da je u procesu napredovanja. To se napredovanje u manjoj mjeri ima zahvaliti čitanju i razumijevanju Hegela, a mnogo-više općem napretku nauke i općem usvajaju mnogih teza u originalu Hegelovih a koje je prihvatilo Marx. Svakako, najveća zasluga ide samom studiju Marx-a i provjeravanju njegovih otkrića putem životne prakse.

Ali tu smo i na današnjim našim kako idejnim tako i naučnim problemima.

Studij Marx-a, a posebno razvoja njegove misli doveo je do različitih shvaćanja i današnjih problema. »Glava prva« utvrdila je da se jedan društveni odnos pokazao, pojavitko kao odnos stvari i doveo do »fetišizma robe«. Iz toga se povukao jedan oblik teorije otuđenja i razotuđenja koji je kod nas bio prilično živ. Druga je strana vraćala na tezu izjednačenja stvaranja vrijednosti i dohotka.

Najprije nešto o samoj »prvoj glavi«.

Marx je htio pisati teoriju političke ekonomije, bolje rečeno, kritiku političke ekonomije, vrlo rano. Počeo je pisati nešto iz nje 1844. što je poznato kao *Ekonomsко-filozofski rukopisi* ili *Rani radovi*, te ju je napisao početkom 1845. godine. Držao je o njoj predavanja 1847. i objavio sadržaj tih predavanja 1849. godine. Pisao je *Bijedu filozofije*, 1847. godine.

Prvi objavljeni oblik te prve glave dat je u *Prilogu Kritici: političke ekonomije*, objavljenom 1849. godine, a poslednji oblik u drugom izdanju prve knjige *Kapitala* (1873).

Između ta tri teksta (a trebalo bi možda umetnuti i četvrti iz jednog pre-davanja iz 1865. godine koji je poslije Marxove smrti objavljen pod naslo-vom »Nadnica, cijena i profit«) nema principijelne razlike. Razlika je u obradi i objašnjavanju. Kod toga je u *Prilogu Kritici*... više pažnje posvećivao novcu nego u druga dva teksta. Engels taj spis zato i naziva u jednom na-pisu (recenziji *Kapitala*) knjigom o novcu.

U pripremi onoga što je izšlo pod naslovom *Prilog Kritici*... Marx je napisao svoj značajniji »Uvod« (koji nije objavio) i tekst objavljen kao *Grundriss der Kritik der politischen Ökonomie*. U tom se tekstu, koji ima dvije glave, glavu o novcu i glavu o kapitalu, Marx pretežno bavi baš razlikama između kapitalističkog društva i ostalih društvenih oblika, i to bivših, i post-ojećih i zamišljenih. Tema mu je da kapitalizam historijski smjesti kako kao društvo nastalo iz feudalizma tako i društvo koje je historijski ograničeno. Zato pravi mnoštvo usporedbi, a naročito onih koje pokazuju kako su neki oblici kapitalističkih kategorija nastali.

U glavi o novcu postoji tekstualno velika razlika između toga nacrt-a i samog *Priloga Kritici*... Marx, naime, tu polazi od kritike prudonovske teorije novca i govor o novcu kao simbolu vrijednosti. Kako upozorava Engelsa kasnije u jednom pismu, u tom tekstu nema glave o vrijednosti, te je on naknadno piše.

Za razliku od ranijih dela, gdje pretežno polazi od određivanja klasa i njihovog položaja, odnosno antagonizma (suprotnosti – prema Hegelu), ovde polazi od novca. U definitivnoj obradi te teme ne polazi ni od novca ni od vrijednosti, nego od robe.

Marx obavještava Engelsa o toj promjeni (29. XI 1858): »Konačno, prvo je odjeljenje postalo obimnije, jer su ova prva poglavija, od kojih prvo: *Roba* uopće nije bilo napisano u skici (Rohentwur), a drugo...«⁵

Kasnije, u marginalijama na Wagnerov udžbenik političke ekonomije kaže:

»Gospodin Wagner također zaboravlja da kod mene nisu subjekti ni »vrijednost« ni, zamjenjena vrijednost nego *roba*.«⁶

Marx to spominje da se vidi kako on shvaća vrijednost kao društveni odnos, koji ne postoji izvan robe i njene razmjene. U tekstu *Grundrissa* to se još ne vidi izričito, mada je sadržano, jer je još uvijek pod utiskom – kako sam kaže – Hegelovog načina izražavanja tj. kao da se pojmovi sami razvijaju.

Zato je tu i teorija novca određena pretežno kao simbol vrijednosti, a ne izvedena iz jednog historijskog i logičkog procesa kao što je to u *Prilogu Kritici* i *Kapitalu*.

Marx se koristio svim otkrićima koja je napravio Hegel. Zato se i progla-sio njegovim učenikom. Mnoga su od tih otkrića postala danas javnom svoj-nom te bi se mogla primjeniti i bez Hegela.

Od Hegela je Marx u prvom redu uzeo da se svijet mijenja i razvija, dije-lektiku tih prelaznih oblika, pa teoriju da se suština razlikuje od pojavnog oblika (ali i u njemu pojavljuje).

Ali ta »prva glava«, a pogotovo priprema za nju, izazvala je i ovakva shva-ćanja:

»Kritizirajući s pozicija teorije otuđenja i ostvarenja suvremeno društvo opće korupcije i 'opće prostitucije', gdje se svi proizvodi, djelatnosti i od-nosi mogu razmijeniti za novac, koji se sa svoje strane može razmijeniti za sve bez razlike, Marx, međutim, ni u jednom trenutku ne ostaje u granicama puke kritike, već je u svakom trenutku vidljiv i horizont s kojeg on tom društvu kritički pristupa: 'Slobodna individualnost, zasnovana na univerzalnom razvitku, individua i potičivanju njihove zajedničke, društvene pro-dukтивnosti, kao njihove društvene moći', odnosno: 'univerzalno razvijene individue, čiji su društveni odnosi kao njihovi vlastoti zajednički odnosi podvrgnuti također njihovoj vlastitoj zajedničkoj kontroli'.«

Sve je to u direktnoj suprotnosti s Marxovim pristupom stvari.

Ponajprije, Marx ne pristupa kritici društva s pozicija o kojima se govor u citatu. On analizira kako su to društvo i njegovi oblici međusobne poveza-nosti nastali i kako se razvijaju. Ne može se društvo kritizirati s pozicija razvijenog društva ako to razvijenje društvo nije poznato. Marx to izričito kaže u spomenutom Uvodu, a sam je kritizirao stanje (političko) u Njemačkoj sa stanovišta »višeg društva« koje mu je bilo poznato, tj. sa stanovišta fran-cuske revolucije. .

U citat ugrađene i Marxove riječi, ali za »slobodnu individualnost« on kaže da je »treći stupanj« kojemu uvjete stvari »drugi stupanj«, a za univer-zalno razvijene individue da »nisu proizvod prirode, nego historije«.

Razumije se se o »društvu opće korupcije i opće prostitucije« ne treba ozbiljno ni govoriti. To su efemerne pojave koje idu uz osnovne kategorije novca. Postojale su i prije kapitalizma, a poprilično i poslije. Marx se njima nije bavio, nego kapitalizmom i njegovom historijskom pozicijom.

Slijedi teza o slobodi.

Sam podnaslov prijevoda izvadaka iz toga Marxovog teksta glasi: »Te-melji slobode«. Ako tu riječ »sloboda« prevedemo natrag na njen original, onda je to »liberte«, tj. jedna od parola velike francuske revolucije. Ona je nastala i vezala se uz nastanak i uzdizanje gradiškog, buržoaskog društva i bila je parolom njegove političke nadgradnje. To je napredna i revolucio-narna parola 18. i 19. stoljeća, vezana za ideologiju buržoaskog društva. Kao parola s Marxom nema nikakve veze. On ju je, naprotiv, rastumačio i odre-dio joj historijsko mjesto. Marx je išao drugim putem i njegove su borbene parole emancipacija čovjeka i stvaranje asocijacije slobodnih proizvođača. Upotreba ili isticanje parole »liberte« u ovo za nju pogrešno vrijeme uvijek se pretvara u slobodu govora i djelovanja za one koji su protivnici ovakve emancipacije, tj. za reakcionarne i najreakcionarnejne elemente. Za Marxovu analizu nastanka i značenja tog pojma upozoravam, na primjer, na njegova djela *Zur Judenfrage*, na sam tekst *Grundrissa* i na početne glave *Kapitala*.

Obraćunavali smo se s ovakvim stavovima. Pitanje je jesmo li se dobro obraćunali. Pošao sam od teorije dohotka da bih pokazao kako nismo Marxa sasvim savladali, pa da se tako ni na tom području nismo dovoljno obraćunali.

Dopustili smo da se Marxova analiza u tim krugovima svede na katego-rije postvarenja i otuđenosti i da se onda njima barata na nedjeljikosti način, umjesto da se istražuju zakoni razvijka i oni elementi u društvu koji ga oslo-bađaju i razvijaju u smislu stvaranja asocijacije slobodnih proizvođača. Ovaj drugi put jedino je ispravan. Njega je, na primjer, slijedio Lenjin. Istraživao je, najprije, putove razvijanja kapitalizma u zemljama (i zemljama) gdje je taj tek-

počeo svoj pobjedonski put, a zatim je istražio i epohu imperijalizma. Tra-žio je kako se kapital i kapitalizam razvijao poslije Marx-a i nalazio što je tu novo. Za nas bi to značilo da treba da analiziramo dvije stvari: prvo, naše društvo i naš put prema asocijaciji slobodnih proizvođača i, drugo, nov raz-voj kapitalizma.

Kako stoјimo na tom području?

Donedavna je marksistička misao svagdje išla putem ocjene da srašta-vaju država i krupni kapital te da država postaje najkrupnijim kapitalistom. Tu smo tezu zastupali manje-više svi mi predstari marksisti i komunisti, a naročito smo je zastupali odmah poslije drugog svjetskog rata. Čini se, međutim, da sadašnji razvoj ide dalje. Stvaraju se nove velike grupacije, a posebno one koje su poznate pod imenom multinacionalnih kompanija. Te su grupacije već sada jače od mnogih država, a u procesu je razvoj da do-stignu i budu jače i od samih SAD. Taj proces pozajmimo po novinskim članicima, po nekoliko knjiga i eseja, ali ga nismo istraživali marksističkim meto-dama, približno onako kako je Lenjin istraživao imperijalizam.

Ne spominjem to zato što bi nam to bilo potrebno samo zbog naučnih saznanja, nego zbog toga što je i nama potrebno osnovno znanje da bismo čvršće i bolje orijentirali našu politiku i aktivnost. Pratimo što predlažu i kakav program imaju komunisti i komunističke partije koje žive na tom terenu. Izvršene su analize do koje su se mijere takve kompanije organizirale, ali se ne bi moglo reći da postoje određeni programi, prijedlozi što treba s njima učiniti. Postoji tako jedan program koji direktno govorи o tim kompanijama. Pravljeno je, ako se ne varam, u Francuskoj. Nije ga pravila Komunistička partiјa Francuske. U tom se programu kao element u borbi protiv multinacionalnih kompanija spominje nacionalni kapital u pojedinim zemljama i, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama. To je iluzija. Nijedan se takav kapital ne može suprotstaviti tim kompanijama. One su jače od svakog takvog kapitala i imaju tendenciju da budu još jače. Ne čini ih jačim samo monopolni polo-žaj, nego upravo razlog što su mogli doći do monopolnog položaja, tj. veća produktivnost rada i bolje poznavanje tržišta. Za nas se postavlja pitanje možemo li naš sistem samoupravljanja i udruživanja rada suprotstaviti tak-voj svjetskoj tendenciji, odnosno pružiti viziju njezinog preobražaja u soci-jalističke društvene odnose, kao i pitanje putova jednog takvog preobra-žaja. Može se odmah reći da za pozitivan odgovor postoji mnogo elemen-tata. Već se i danas kod samih tih multinacionalnih kompanija javlja zahtjev da, uprkos vladanju nad nacionalnim kapitalima, moraju u priličnoj mjeri osa-mostaliti svoje dijelove i nalaziti nove sisteme povezivanja takvih dijelova. Naravno da u postojećem sistemu njihovi centri zadržavaju kod sebe glavne poluge vladanja kao što su, na primjer, planiranje, istraživanje i pitanja pro-grama razvoja.

Spomenuo sam to zbog toga da bih upozorio na smjer naših istraživa-nja, jer su takva istraživanja za današnji marksizam važnija od onih koja ne daju odgovor na krunpe probleme današnjice.

Rekao sam da nam manjka poznavanje *Kapitala*, tog Marxovog djela, upravo u smislu stvaranja uvjetata za prijelaz k »asocijaciji slobodnih proizvođača«. Trebalо je otkrivati tu tendenciju kao i detalje u njenom razvoju. Tako je trebalо definirati značenje i ulogu našeg sistema samoupravljanja u tom procesu. Trebalо je predviđati što će se u toku trajanja tog sistema doga-dati, ako ne i dogoditi. Susrećemo se s robom i poznato nam je što je Marx mislio pod fetišmom robe. Tu se krije društveni odnos. Proizvod ljudskog rada dobiva oblik robe kada nema svjesnog društvenog planiranja podjele rada u društvu. Tu se rezultat rada jedne proizvodne jedinice sastaje s rezul-tatom rada druge takve jedinice i suprotstavlja mu se. Obje su jedinice formalno samostalne. Razvoj proizvodnih snaga doveo je do toga da danas svagdje u svijetu postoji tendencija planiranja koje bi, u procesu, likvidiralo postojeće tržiste i vodilo k svjesnoj organiziranoj podjeli rada. Ta se tenden-cija ne provodi baš svjesno. Planira kapital, krupni kapital. On planira tržište i veže proizvodnju s tržištem. Planiraju i one socijalističke zemlje koje su nacionalizirale kapital. Svagdje je, međutim, ostala robna proizvodnja. I jedna i druga vrsta planiranja ponešto je na njoj promjenila, ali je konačni proizvod ostao roba. Okvir društva je takav da ne postoji svjesna podjela rada nigde na svijetu. Proizvodne snage još je nisu dopustile pa se proiz-vodni odnosi još uvijek javljaju kao odnosi među stvarima.

Pod multinacionalnim kompanijama kao i u zemljama socijalizma onog tipa kakav je formiran u Sovjetskom Savezu vrši se ogromna koncentracija i centralizacija društvenih sredstava. Bila ta sredstva u vlasništvu kapitala ili socijalističke države, zahtijevaju manji ili veći stupanj planiranja, a idu i dalje putem veće koncentracije i centralizacije. Mi smo pošli ponešto drugačijim putem. Razlog je bio što u oba spomenuta slučaja sredstva proizvodnje ostaju odvojena od neposrednog proizvođača i ovaj stiće svoj dohodak ili kao cijenu radne snage na njenom tržištu ili putem planske mjere do koje se to tržište razvilo, te proizvođač ima (ako ima) utjecaj na taj sistem samo pos-redno putem političke organizacije društva, odnosno političke kontrole državnog planiranja. Mi želimo da razvoj od planiranja sredstava do planir-anja podjele rada sada počnemo prebacivati na neposrednog proizvođača. Zato stvaramo sistem, u kojem neposredni proizvođač ostvaruje dohodak ne samo kao lični dohodak, kao nadnicu, što će je dati za svoju ličnu potroš-nju, nego i kao dio svoje odgovornosti u razvoju, u funkcioniranju i razvoju društva. Zato smo dali kategoriju dohotka kao ukupan dohodak, pa je dalje dijelimo na lični dohodak i one dijelove koji izražavaju odgovornost prema društvu.

Naše samoupravno društvo mora podstići dalji proces područljivanja na proizvodnih sredstava. Nacionalizirati znači pravno područljivati, ali ne i stvarno. Da bi područljivanje bilo stvarno, treba dalje vršiti udruživanje, koncentracije i centralizacije, i to, razumije se, uz sistem planiranja koji osigura da na svaki proizvodni faktor tako reći svaki radnik ima svoju utjecaj. Razmatrali smo stoga i ono što se naziva reprodukcijom cijelina, tj. istraživali medusobnu povezanost privreda i to kako tehnologija i njena primjena traži povezivanje proizvođača dajući mu mogućnost da na nju utječe.

Time je data polazna točka. Pošli smo od onog starog što smo naslijedili i izgradujemo novo praveći prelaze oblike. I sam je princip dohotka jedan takav prelazni oblik koji je proizšao iz starog društva, koji mijenja svoj sadržaj i stvara oblike prelaza u novo društvo.

Nemamo više dohodak triju velikih klasa. Dohodak je sveden na jednu kategoriju i u njemu se stječu svi društveni zadaci. Ta je klasa, klasa proizvođača i učesnika u izgradnji društva, sada dužna podmiriti sve potrebe društva. Ona mora osigurati i životne potrebe ljudi, ali i daljnju mobilizaciju i

povećanje društvenih sredstava. To znači da pred nama nije perspektiva "mirnog" društva koje osigurava status quo, nego društva koje će ići putem daljeg podruštvljavanja, unapređenja proizvodnih snaga i većeg napretka.

Mi, tj. javno mišljenje Jugoslavije, u tom je pogledu išlo malo drugim putem. Mislimo se da će samoupravljanje stvoriti jedno mirno društvo koje nema većih problema i koje će održavati u društvenim zbiljanjima i relacijama neki status quo. To je iluzija. Nastala je iz tendencije traženja putova k jednom takvom "mirnom" društvu. Kad bismo je prihvatali, brzo bi nam se obila o blagu, a već nam se ponešto i obija. Samoupravljanje je najlakši i najbezboljniji put da provedemo povećanje proizvodnih snaga i savladamo proces njihovog daljnog podruštvljavanja, put s najmanjim teškoćama za radnog čovjeka. Zbog toga u zakone unisimo čitave sisteme rješavanja različitih problema kao što su, na primjer, nezaposlenost, prekvalifikacija i slično. Ne unosimo ih kao socijalnu, nego kao nužnu kariku u redovnom procesu funkcionaliranja i razvoja samoupravnog društva.

Spominjem to ne da bih platio ljudi, nego zato da se bolje razumije ono što se dešava i da se pristupi boljem proučavanju političke ekonomije u Marxovom smislu.

Bilo je riječi i o pomanjkanju odgovora na mnoga pitanja današnjeg stanja u razvoju kapitalizma, kao što su multinacionalne kompanije i slično. Nisam spomenuo pitanje tržišta. Svijet postaje i postao je jedinstveno, jedno tržište. Razdijeljeno je, među ostalim, u dva suprotna lagera. Ona oba utječu jedan na drugi a dio su jedne cjeline. Mi smo uzeли drugi kurs. Smatramo da svijet treba ujedinjavati dajući bitku za sudbinu većine čovjekanstva, tj. na pitanju što će biti i kako će se razvijati nerazvijeni. Ali prije prelaza na to htio bih upozoriti da se pred našim očima odvijala kriza ili recessija u svijetu. Ne znam je li savladana i da li se savladava, ali se pokušava savladati klasičnim metodama kapitalističkog svijeta. I nas je bila zahvatila. Zahvatila nas je jer smo dio svjetskog sistema i što u njemu želimo učestvovati. U tom je slučaju i ona za nas neizbjegljiva. Nismo zatvoreno društvo i ne mislimo se zatvarati. Da smo se zatvorili, imali bismo neke slične pojave, no u oblicima zakonitih za prelazno društvo. Ali, nismo se dobro organizirali i nismo dobro proučili ekonomsku politiku za djelovanje u situaciji takve krize. Naše je javno mišljenje manje-više dulje vrijeme plakalo zajedno s kapitalistima zato što se kriza pojavila i što nam smeta, ali nismo tražili ona sredstva koja bi tu krizu produbila, ili uklanjala njene posljedice, ili tražila izlaz iz nje na neki novi način. Ovakvo javno mišljenje tjerja na spasavanje strog poretki, koji opet mora roditi novu krizu.

S tim je u vezi i pitanje našeg osnovnog shvaćanja razvoja socijalizma u svijetu. Socijalizam je svetski proces. Marxovo se, pa, poslije Engelsovo i Lenjinovo shvaćanje problema nastupanja socijalizma temeljilo na iskustvu Europe. Marx je mislio da će se prvo socijalističko društvo ostvariti u (Zapadnoj) Evropi. Nastat će problem kakav će biti odnos (socijalističke) Evrope prema onim zemljama gdje kapitalizam kao društveni sistem još nije preživio, pa će, prema tome, još rasti. Pita Engelsa u jednom pismu što bi se u tom slučaju moglo dogoditi, hoće li takav razvoj slomiti revoluciju u centru razvijene Evrope.⁷⁾ Engles raspravlja sličnu stvar s Kautskym nešto kasnije i ima otprilike isti stav nešto malo više ilustriran konkretnim mogućim primjerima. I on misli da te zemlje treba pustiti da se razvijaju svojim putem, a utjecati primjerom.⁸⁾ Lenin je pratio razvoj kapitalističkih odnosa, odnosno razvoj društvenih odnosa u nerazvijenim zemljama i ukazivao da je taj razvoj približno sličan onome u Rusiji.

Situacija poslije drugog svjetskog rata bila je da se kolonijalni sistem brzo raspadao kao i stara imperialistička podjela svijeta, a novi su narodi tražili svoju samostalnost. Tu se pokazalo nekoliko tendencija.

Tendencija je tih naroda bila da se razvijaju slobodno, nezavisno, a kod toga su se, u velikom broju, htjeli koristiti državom i njenom organizacijom kao sredstvom daljeg društvenog razvitka. To su nazvali socijalizmom i svjesno se odlučivali na takav socijalizam. Negdje su na tom planu imali uspeha, a negdje nisu. Ovisilo je o odnosu unutrašnjih snaga koje su tu tendenciju podupirale i onih koje su joj se suprotstavljale.

Kod kolonijalnih se naroda razvijala bitka za oslobođenje. Treba primjetiti da su neke bitke protiv kolonijalizma podupirale i Sjedinjene Američke Države, koje su željele svojom ekonomskom snagom biti prisutne, a za to im je formalna nezavisnost takvih zemalja mnogo više odgovarala.

Sovjetski se Savez zatvarao ili nastojao zatvoriti, razumije se u ekonomskom smislu te riječi, unutar sebe i novostvorene socijalističke zajednice. Izvan toga nije izlazio ni s kakvim (ekonomskim) programom. Zadovoljavao se ili klasičnom trgovinom ili nekim programom (bilateralnim) pomoći bez tendencije mobilizacije unutarnjih snaga tih zemalja, a s pokušajem oslanjanja na njihove komunističke partie.

Za nas se danas postavlja pitanje kako se uopće treba postaviti prema problemima razvoja tih zemalja kao o novoj pojavi u svijetu. I naše shvaćanje tu doživljava svoj razvoj. Najprije smo tražili kredite za rekonstrukciju tih zemalja zbog šteta koje im je nанio rat. Stvorena je i banka za takve kredite. Zatim se tražila pomoć putem Ujedinjenih naroda. Tako je nastao UNCTAD. Bili smo protiv bileretalnih pomoći. Sada smo u fazi kada želimo, zajedno s nesvrstanima i nerazvijenim zemljama, temeljiti promjenu svjetskog sistema odnosa razvijenih i nerazvijenih da bi se ubrzao napredak čovjekanstva.

Prigovara nam se da su to "šarene" zemlje, tj. da među njima ima od najreakcionarnijih do naprednih režima i da se zna što će se sve tu zbilati. To je sve točno. Međutim, nema baš neke velike mogućnosti da u tim zemljama netko postane Rockfeller. Barem ne u većem broju. Postavlja se, zapravo, pitanje da li ćemo ih ostaviti da se razvijaju kao privjesnik nekih multinacionalnih kompanija i slično ili da nademo neki drugi put, bliži socijalizmu. Mnoge od tih zemalja nemaju radničke klase, ili je ova malobrojna, ali su one u Marxovom smislu budući proletari ako se svijet bude ovako razvijao, tj. ako se bogatstvo bude i dalje koncentriralo oko nekoliko polova u svijetu i širilo samo u okviru interesa tih polova. Postavlja se i pitanje kako treba danas formulirati program i programe radničke klase u svijetu, ako ova želi igrati neku ulogu, a ne biti privjesak drugih klasa. Mi smo zato i započinjali diskusije i sudjelovali u njima širom svijeta, a pa i izradili programa za konferenciju šefova država i vlada nesvrstanih zemalja koja će se ljetos održati u Colombo.

Marksistička obrada ove aktivnosti je počela. Nije još jako duboka. Ova se naša politika još uvijek tretira više kao samo naša politika i politika drugih zemalja, a još se premašo veže za ova sudbonosna pitanja društvenih kret-

nja u svijetu. Sva je ta naša politika upravo vezana za ta sudbonosna pitanja, vezana do te mjeru da i položaj Jugoslavije u svijetu ovisi o tome kako ćemo se u rješavanju tih pitanja snalaziti. Bit će osigurana veća stabilnost Jugoslavije i sigurnija će biti njena pozicija u svijetu ako se budemo dobro snalazili i predlagali dobra rješenja pa će ovaj pokret rasti; tada će se i naša i njihova sigurnost pojačavati. Promašimo li teže, morat ćemo plesati kada drugi sviraju i igrat između dva bloka od kojih jedan ima tendenciju da vlast koristeći se ekonomskom moći, a drugi se zatvara da bi se sam razvijao i čekao »bolja vremena«.

Nisam govorio o današnjim problemima marksizma. Govorio sam o problemima današnjice i upozoravao kako je nužno njihovoj analizi prilaziti s marksističkih pozicija. Tu su problemi kako su i zašto neke kapitalističke kategorije nastale, koje društvene odnose predstavljaju i koji je put njihovog nestanka ili prevladavanja. To je naučna podloga naše kontinuirane politike. Veoma je važno da se marksistički centri, ustanove za razvoj marksističke misli, stimuliraju upravo na rad u tom pravcu.

Nismo uvijek išli tim putem.

Primerice, poslije rata razmatrali smo kako da razvijamo studij političke ekonomije. Politička je ekonomija – anatomija društva, tj. ona obrađuje osnovni položaj klase društva, pokazuje kako se razvijaju klasni odnosi, kako ovi stvaraju svoje kategorije, svoje oblike postojanja, kako su stvarali i kako razvijaju robu, novac, banke i slično. Konstatirali smo da nećemo daleko doći ako se ograničimo samo na čitanje i predavanje *Kapitala*, da se moramo upoznati i s nekim kasnijim teorijama i činjenicama. Morali smo se upoznati s razvojem svijeta u periodu poslije Marxa i naučno obraditi taj razvoj. Mogao bih spomenuti da mnogi od nas, predratnih marksista, nismo mogli čitati neke udžbenike političke ekonomije koje su pisali u to vrijeme vrlo poznati ekonomisti. Zaključili smo da to treba naučiti. I postali smo ljudi da uče. Mnogo je naših ljudi studiralo po svijetu. Mnogo je njih zanemarilo kritiku, kritiku tih kategorija u Marxovom smislu te riječi, pa su stoga pali pod utjecaj drugačijeg načina razmišljanja. Stekli smo stoga podsta vrsnih ekonomista, ali koji se kreću u okviru dath kategorija, pa mogu lijepo diskutirati, ali ne mogu razmišljati kako da se učini slijedeći korak u razvoju ili oslobađanju radničke klase. Zato smo vrlo zainteresirani da takvu kritiku razvijemo i da zato posvetimo veću pažnju baš proučavanju Marxa i njegovog *Kapitala* u školama i drugim ustanovama s ciljem da učenike osposobimo da se kritički odnose prema kategorijama današnjeg društva i prema teorijama koje danas vladaju svijetom. A sve to – da bismo se mogli bolje osposobiti za našu daljnju konkretnu akciju na društvenom razvoju i njegovim promjenama.

Mi se u priličnoj mjeri nalazimo u »špic« događaju. Mala smo zemlja. Ovisni smo o mnogo čemu: ovisni u uvozu nekih sirovina, razvoju tehnologije i još kojegem drugom. Izloženi smo često različitim pritiscima, ali smo po ugledu došli na svjetski vrh. Taj nas ugled obavezuje da predlažemo praktički ostvarive programe za rješavanje problema u razvoju svijeta, i to programa koji dalje oslobađaju radničku klasu i oslobađaju nove narodne mase koje tek stupaju u svjetski politički život i sve se više vežu uz ljudsku zajednicu.

Nisam, kako se vidi, citirao što se sve u marksizmu javlja kao novo. Išao sam više na ono što nas obavezuje. Nisam imao mogućnosti niti to srediti, ali sam vam želio na srce staviti da, na primjer, ono što sam govorio o političkoj ekonomiji prenesete i na druge društvene nauke, naročito one gdje su problemi vrlo slični.

Izostavio sam sve konkretnе političke probleme današnjice, jer će vam o njima govoriti vaši politički ljudi.

NAPOMENE:

*Izlaganje na Tribini Centra za razvoj marksističke misli i obrazovanja na Univerzitetu u Beogradu, 27.1.1976.

1. Marx – Engels, Dela, 21. str. 330, nota 89.

2. Isto, 7, str. 102.

3. Sočinjenja, V. izd., t. 29, str. 162; ili: Izabrana dela, 15. str. 170.

4. Uspit, riječ »simboli u uvođu izvika iz prijevoda ovog rukopisa navela je prof. G. Petrovića da smatra kako tu Marx još stoji na stanovištu iz »Bijede filozofije«, što nije točno.

5. K. Marx – F. Engels, Werke, B. 29, Dietz, Verlag, Berlin, S. 372 (prijevod je moj). Pismo je kod nas objavljeno u: Marx – Engels, Prepiska, tom II, Kultura, Beograd, str. 384.

6. K. Marx – F. Engels, Werke, B. 19, S. 358. Po Werke (S. 612), ovaj rad pisani je u drugoj polovini 1879. do novembra 1880. dok je ranije Verlag fur Literatur und Politik u dodatku Kapitala to stavljao u 1881/1882. godinu.

7. Vidi Marxovo pismo Engelsu od 8.X.1958. u: K. Marx – F. Engels, Werke, B. 29, Dietz Verlag, Berlin, S. 300; ili u: Marx – Engels, Prepiska, tom II, Kultura, Beograd, str. 376.

8. Vidi pismo Kautskom od 12.IX.1892. u: K. Marx – F. Engels, Werke, B. 35, S. 357/358.